
Teorijsko-politička istraživanja

Izvorni znanstveni članak
321.64(497.5)“1991/1999”

O totalitarnim značajkama hrvatske države (1990.-1999.)*

DRAGUTIN LALOVIĆ**

Sažetak

Podrobno se razmatraju tri problemska sklopa u kojima se uočavaju najvažnije totalitarne značajke današnjega hrvatskog političkog i socijalnog poretka. Prvi sklop je ideologijski projekt nacionalne suverenosti koji određuje programski profil Hrvatske demokratske zajednice. Drugi se odnosi na sistemsku poziciju predsjednika HDZ-a kao poglavara države. Treći predstavlja politika HDZ-a prema susjednoj državi Bosni i Hercegovini.

Ova analiza pokazuje da je glavni problem hrvatskoga političkog stanja u nesposobnosti Hrvatske demokratske zajednice da javnopolitički prostor konstituiraju kao državu, a socijalno polje kao građansko društvo. Stoga je HDZ izvorište koje generira totalitarne tendencije u današnjoj hrvatskoj državi. No, nije riječ o dominantnim značajkama hrvatskoga političkog i socijalnog poretka, budući da HDZ ipak nije dovoljno ideologijski i politički moćan da oblikuje hrvatsku državu i društvo po svome obliču. Hrvatska druga republika nije postala totalitarnom zajednicom, nego autoritarnom državom s jakim i izrazitim totalitarnim značajkama, ali i sve izraženijim demokratskim i liberalnim potencijalom.

Započnimo ilustracijom koja nas izravno uvodi u protuslovlja političkog života u tranzicijskoj Hrvatskoj. Posvemašnje nezadovoljstvo postojećim stanjem u Hrvatskoj istaknuti liberalni političar Vlado Gotovac oporbenjački je obznanio, tijekom 1998., pledoajeom za “drugu republiku”, koja će biti bitno drukčija od postojeće, u cijelosti protoliberalne, “prve republike”. Takvim hiperkritičkim sloganom, međutim, postigao

* Prvotna verzija ove studije (na engleskome) napisana je u studenome 1998. kao jedan od priloga u istraživačkome i izdavačkom projektu “Vladavina prava u Hrvatskoj: prepreke i izgledi” (na temelju sporazuma o suradnji između Hrvatskog pravnog centra i Instituta za federalizam, Fribourg, Švicarska, od 18. veljače 1998.). Uz dopuštenje zastupnika naručitelja projekta, prof. dr. Ivana Padjena, ova je hrvatska verzija (neznatno dulja i izmijenjena) predana našem časopisu početkom rujna 1999. Uredništvo želi upozoriti da je kritički razmotrilo ovu studiju i na temelju stručnih recenzija izrazilo stanovita neslaganja s autorovim veoma zaoštrenim teorijskopoličkim stajalištima i prosudbama. Stoga je uredništvo, ne dovodeći u pitanje znanstveni karakter samog teksta, autoru sugeriralo i moguće korekcije, zbog čega je objavljivanje ovog teksta bilo odgođeno – *op.ur.*

** *Dragutin Lalović*, docent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Povijest političkih ideja.

je posve oprečan politički učinak: nekritički je poistovjetio današnji ustavnopolitički lik hrvatske države s vladajućom strankom. A u samoj formulaciji svoje protusistemske radikalnosti u delegitimiranju postojećega, u pravedničkom je gnjevu smetnuo s uma notornu povijesnu činjenicu da upravo današnja država jest *druga hrvatska republika*.¹

Hrvatska *prva* republika postojala je, zna se, u sklopu jugoslavenske savezne države sve do prvih kompetitivnih, višestranačkih izbora (od 1944. do 1990. godine). *Druga* (današnja) hrvatska republika – normativno institucionalizirana liberalnim demokratskim ustavom (potkraj 1990.) – ustanovljena je u doba dok je Hrvatska još formalno bila u starom državnom okviru. No, dijelom mimo tog ustava, a dijelom i nasuprot njemu, hrvatsko je zbiljsko političko stanje do danas presudno određeno povijesnim kontekstom nastanka hrvatske države. Prije svega, karakterom jugoslavenskoga, dakle i hrvatskoga, “ancien régime”, a zatim nasilnom dezintegracijom jugoslavenske savezne države pod udarom srpskoga hegemonističkog nacionalnog projekta. Tim je kontekstom bitno bio određen i politički program i tip djelovanja hrvatskoga nacionalnog masovnog pokreta (kao “pokret za obranu Hrvatske”).

1. Osnovna dilema: autoritarna i/ili totalitarna država?

U ovom se radu analizira karakter postojećega hrvatskog političkog poretka u kategorijalnom polju standardne komparativističke tipologije suvremenih država.² Prosudba bi trebala pokazati valjanost dviju ključnih teza: prvo, postojeća je hrvatska država pretežno *autoritarna* država s izrazitim i jakim totalitarnim te rudimentarnim demokratskim obilježjima; drugo, glavni je problem hrvatskog političkog stanja u nesposobnosti da se javnopolitički prostor konstituiraju kao država, a socijalno polje kao građansko (prije svega, civilno i civilizirano) društvo.

Temeljna teza o autoritarnom karakteru postojeće hrvatske države istaknuta je u analitičkoj razlici spram teorijskih dijagnoza o njezinu bitno totalitarnom karakteru, a

¹ I političari s intelektualnim integritetom, kakav je Gotovčev, tako svjedoče o političkoj kulturi u nas kada u svojim temeljnim političkim sloganima ne iskazuju ono što bi zapravo htjeli reći ili čak i posve oprečno od toga. Mudar opozicijski političar zacijelo ne bi smio pristati na mitologizaciju kojom se vladajuća politička formacija samoizjednačuje s hrvatskom državom! Time je paradoks zaokružen: jer predsjednik *Liberalne stranke*, osnovane 25. siječnja 1998., nedvojbeno je politički zagovornik demokratizacije i europeizacije političkog stanja u Hrvatskoj, nasuprot onima koji Hrvatskoj nameću “izgled otrcane i provincijske zemlje”. V. izvještaj T. Klauškoga o osnivačkom saboru nove Liberalne stranke, u riječkome *Novom listu*, od 25. siječnja 1998., str. 5.

² Kakva je, primjerice, izložena u uglednome djelu *Traité de science politique* (glavni urednici: Madelaine Grawitz i Jean Leca), sv. II : Les régimes politiques contemporains, Paris: PUF, 1985; napose prvi dio: Tipovi režima (pogl.: Demokracija, str. 29-114; pogl.: Totalitarizam, str. 115-268; pogl.: Autoritarizam, str. 269-312). Oslanjajući se na takovrsnu tipologiju – čiju heurističku upitnost bjelodano iskazuje teorijska neodređenost samog pojma “država” – hotimično ostavljam po strani bitan uvid Foucaultove epohalno mjerodavne analize proizvodne funkcije političke moći i njezina normalizacijskog potencijala u *suvremenoj državi kao takvoj*; ako *političko* oblikuje i prožima cjelinu života individua u tzv. disciplinskim društvima, tada je *totalitarizam* imanentan svakoj državi, dakle svakom političkom tijelu dušom kojega jest politička moć.

ne u opreci (suvišnoj) spram puke ideologijske apologetike koja nekritički praznoslovi o hrvatskoj demokraciji.³

U tom smislu najveću pozornost i danas zaslužuje izvrsna analiza D. Hlada (1994.), koji je najargumentiranije izložio tezu o hrvatskom totalitarizmu. Prema toj analizi, u Hrvatskoj je na djelu totalno prožimanje društva političkom vlašću: sve je podređeno principu vođe (sve su institucije podređene vođi, od Sabora do “omiljenog nogometnog kluba”); vrhovno vodstvo partije/države ostvaruje kontrolu nad cjelinom društvenog života; stvara se hijerarhizirana društvena elita (“aristokratsko-vojnička”) koja posve uzurpira vlast; atomizira se i izolira pojedinac koji je sve nemoćniji nasuprot svemoćnoj vlasti; kultura se shvaća isključivo u propagandnom smislu. Dakako, takve totalitarne značajke ozbiljuju se terorom, koji je “istinska bit totalitarne vladavine”; terorom koji je više od klasične represije tajne policije. Riječ je o teroru “permanentno prijetjećeg rata”, u smislu stalne ideologijske proizvodnje neprijatelja (vanjskih i unutarnjih) kojom se nacionalno osviještene mase huškaju na sveti rat koji bi bio konačni obračun sa Zlom. Politički režim u Hrvatskoj koji se temelji na takvome ideologijskom projektu, na hrvatskom nacionalizmu kao državnoj ideologiji (“hrvatskom nacizmu”), nedvojbeno se mora prepoznati kao totalitaran.⁴

Opisane tendencije nedvojbeno postoje i uvjerljivo su prepoznane. Nije sporno da su one veoma jake ali ipak ostaje upitnim jesu li one doista tako dominantne, kao što se u prethodnoj analizi jednoznačno i polemički zaoštreno zaključuje. Za rasvjetljavanje te dileme nezaobilazna je, po mom sudu, teorijski precizna kritička dijagnoza I. Padjena i M. Matulovića (1997.). Autori sude da se ni hrvatska država ni hrvatsko društvo ne mogu smatrati “predominantno fašističkim”, oni “drže da se sadašnji hrvatski režim, koji je ustanovljen 1990., može primjerenije okarakterizirati kao *rudimentarna demokracija s jakim autoritarnim i diktatorskim elementima*” (istaknuo – D. L.). Lucidno su o crtane najizrazitije “fašističke tendencije”, među kojima izdvajam: vladajuća partija (Hrvatska demokratska zajednica) više je nacionalistički pokret negoli programski i organizacijski profilirana politička stranka; vođa tog pokreta ujedno je i predsjednik republike, koji je samovoljno vladao zemljom putem izvanrednih mjera; partija je posve spojena s državom, kao monopolna državna stranka koja ostvaruje punu kontrolu nad vojskom i policijskim snagama te nad nacionalnim medijima i ključnim gospodarskim resursima; političko nasilje protiv protivnika, uz stalnu proizvodnju neprijatelja;

³ Prema mjerodavnom sudu: “Na ovom prostoru, nasuprot tvrdnjama o postojanju totalitarizma, doista je došlo do uspostavljanja autoritarne vlasti s užasavajućom količinom racionalno neobrazložive mržnje i toleriranja nasilja, ne samo onoga koji radi država, već i onoga koji rade njezini građani drugim građanima.” V. intervju B. Munjina s Ivanom Prpićem, profesorom Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu, pod naslovom “Škola za pačice male”, objavljen u *Arkzinu* (magazinu za politiku i kulturu civilnog društva), br. 55, 5. siječnja 1996., str. 11-13.

⁴ V. Hlad, Dragutin, *Zov divljine. HND versus HDZ* (Zagreb: Misl, 1995.), str. 54-56. Napominjem da je tekst najprije objavljen kao serijal u riječkome *Novom listu*, od 19. studenoga do 5. prosinca 1994.; bio je to polemički britak i teorijski lucidan odgovor na optužbe službenoga ideologijskog porteparola književnika Ivan Aralice, koje je ovaj iznio u serijalu “Život ne znam s kim”, u *Vjesniku*, od 3. do 18. listopada 1994. Važno je zamijetiti da se Hladov kritički pristup temelji na analitičkoj matrici Franza L. Neumanna i njegovu pojmu “totalitarna diktatura”. Usp. *Demokratska i autoritarna država* (Zagreb: Naprijed, 1992.), posebice pogl.: Bileške uz teoriju diktature, točka III: Totalitarna diktatura, str. 206-208.

antieuropska orijentacija i politika te otvoreno presizanje spram teritorija susjedne države BiH. Studija zaključuje kako naznačene fašističke tendencije nedvojbeno slabe nakon završetka rata 1995., pri čemu je odlučujuću ulogu odigralo međunarodno okruženje.⁵

Obje analize, dakle, argumentirano dijagnosticiraju totalitarne tendencije u hrvatskome političkom procesu, napose u razdoblju do 1994./95. Tadašnju je hrvatsku situaciju doista karakteriziralo postojanje tendencija tipičnih za despotske nacionalne države, u punom i rastućem jazu spram institucionaliziranog višestranačja i demokratskoga “javnog izbora”. Činilo se da se povijest događala iza leđa glavnih političkih aktera koji su se ipak jednoznačno bili legitimirali zagovaranjem *demokratske pravne države*, počevši od prvih kompetitivnih parlamentarnih izbora 1990., kada je bio obznanjen demokratski javni konsenzus o nužnosti radikalnog raskida s jugoslavenskim (i hrvatskim) starim režimom realsocijalističkog tipa.

Promišljajući logiku toga sruza između temeljnih liberalnodemokratskih vrednota i programa te oprečnih prevladavajućih totalitarnih tendencija i elemenata u početnom procesu konstitucije hrvatske države – u osloncu na temeljno razlikovanje dvaju tipova moderne države, *pravne (suverene) i despotske* (B. Barret-Kriegel)⁶ kao i na važnu ko-

⁵ V. Padjen, Ivan i Matulović, Miomir, “Cleansing the Law of Legal Theory: A View from Croatia (editorial)”, *Croatian Critical Law Review*, vol 1, no. 1, str. 1-122 (osobito točka 3.2. Building the State *contra legem*, str. 62-67, gdje se i nalazi navod u tekstu). Skrećući pozornost čitatelju na ovu izvrsnu pravno-političku studiju, dužan sam napomenuti da je cjelovitije određenje fašizma i “fašističkih tendencija” općenito (u navedenoj studiji tek naznačeno) moguće naći u tekstu Ivana Padjena, “Fašizam kao reakcija na zapadnu pravnu tradiciju”, u knjizi S. Knežević i dr., *Antisemitizam, holokaust, antifašizam* (Zagreb: Židovska općina, 1996.), str. 307-327. Uza sve uvažavanje ove analize “fašističkih tendencija” u današnjoj Hrvatskoj, nameću mi se stanovite dvojbe glede primjerenosti pojmova “fašizam” i “fašističke tendencije”. Prva je dvojba čisto terminološkijske naravi; unatoč svim pojmovnim preciziranjima termin zadržava političkosimboličko značenje (u sklopu opreke fašizam/antifašizam) kao zbirna oznaka za *magnum crimen*, prekrivajući i zamagljujući i najsuptilnije pojmovno određenje *fašizma* kao ideologije, pokreta i poretka. Što je mnogo važnije, u takvom se pojmovnom određenju fašizma ne može dovoljno jasno i razgovijetno prepoznati *razlika između fašizma kao autoritarne države i nacizma kao “ne-države”* (Franz L. Neumann, *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism 1933-1944*, New York, Octagon Books, inc., 1963; pretisak drugoga proširenog izdanja iz 1944.) ili “*tzv. totalitarne države*” (Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, sv. III: *Totalitarianism*, pogl. 2, točka 1, New York, Harcourt, Brace & World, 1966; treće izdanje). Stoga napominjem da je u ovom radu riječ o totalitarizmu kao Behemotu, protudržavnom i protudruštvenom stanju kaosa i bezvlašća, u kojem je “partija postala državom” (Hitler). U tom su pogledu nezaobilazni radovi Pierrea Birnbauma, a osobito: *Dimensions du pouvoir* (Paris: PUF, 1984.); pogl. VII: La mobilisation contre l’État, str. 149-156 i pogl. IX: L’introuvable État totalitaire: l’exemple du pouvoir hitlérien, str. 167-190; v. i Id., *Critiques du “totalitarisme”*, u knjizi P. Ory i dr., *Nouvelle histoire des idées politiques* (Paris: Hachette, 1987); pogl. V, t. 5.3.1., str. 722-733; Id., *L’action de l’État, différenciation et dedifférenciation*, u knjizi M. Grawitz, J. Leca i dr., *Traité de science politique*, vol. 3: *L’action politique* (Paris: PUF, 1985), pogl. X, str. 645-682.

⁶ Prema autoričinim važnim uvidima, *pravna (suverena) država* nije “svaka država u kojoj postoje pravo, ustav, zakoni” niti je *Rechtsstaat* njemačke pravne tradicije, nego je specifičan povijesni tip države koji se konačno oblikovao u zapadnoj Europi tijekom 17. i 18. st., napose u Engleskoj, Francuskoj i Nizozemskoj (u historiografiji se naziva nacionalnom državom: *État-Nation*). Taj tip države jest pravna država kao organizacija suverene vlasti u kojoj je politička moć podvrgnuta pravu i zakonu, postavši time jamcem pravnog mira i sigurnosti državljana. Drugi pak, daleko rašireniji, tip moderne države jest *despotska* država, koja se institucionalizira u obliku nacionalne države (*Nation-État*) i partijske, totalitarne države (*Parti-État*).

rekciju u preciziranju triju sukcesivnih povijesnih likova pravne države (A. Tosel)⁷ – svojedobno sam bio ustvrdio da će hrvatsku državu, sve dok je u ratnom stanju, zbiljski karakterizirati temeljna napetost između logike i instrumentarija apsolutne (suverene) pravne države i logike i mehanizama despotske totalitarne države. Nastojao sam dokazati da se naslijeđene strukturne značajke despotske države (prve republike) – koje uvjetuju demokratske potencijale i bitno promijenjenoga ustavnog i političkog okvira današnje druge republike – ne mogu izravno prevladati liberalnim instrumentarijem, bez prethodnog ustanovljenja institucionalne osnovice suverene (pravne) države. Drugim riječima, tvrdio sam da u suvremenoj hrvatskoj državi nije moguće osigurati pravnu sigurnost i osobne slobode, *status libertatis* hrvatskih građana, bez djelotvorne neutralizacije tadašnjega, pravno nereguliranog, socijalnog polja. Upravo rješavanju te temeljne zadaće primjerene su institucije i regulacijski mehanizmi suverene pravne države: konstituiranje socijalnog polja kao civilnog društva preduvjet je, dijakronijski i sinkronijski, za uspostavljanje modernoga pluralističkoga građanskog društva i liberalne ustavne države. Nasuprot instrumentariju suverene pravne države, koji demilitarizira i pravno normalizira socijalno polje, postoji kao djelatna alternativa samo despotska država. Ona svojim mehanizmima populistički politizira, mobilizira i militarizira socijalno polje, potpuno ga podvrgavajući apsolutnim kolektivnim svrhama, koje posreduju povlašteni tumači logike državnog razloga – štoviše, nacionalne samobitnosti.⁸

2. Totalitarne značajke današnje Hrvatske

Podrobnije ću razmotriti tri problemska sklopa u kojima prepoznajem najvažnije totalitarne značajke današnjega hrvatskog političkog i socijalnog poretka. Prvi sklop je ideologijski projekt nacionalne suverenosti koji određuje programski profil Hrvatske demokratske zajednice. Drugi se odnosi na sistemsku poziciju predsjednika HDZ-a kao poglavara države. Treći pak sažeto razmatra politiku HDZ-a prema susjednoj državi Bosni i Hercegovini.

U današnjoj despotskoj državi, unatoč formalnome ustavnom jamčenju temeljnih sloboda i stanovitih socijalnih prava, politička je moć iznad zakona i prava te ostvaruje posvemašnju dominaciju nad svim sferama društvenog života. Usp. Blandine Barret-Kriegel, *L'État et le esclaves. Reflexions pour l'histoire des États* (Paris: Payot, 1986); 1. izd. 1979.; str. 39-112, 179-221, 236-37. Vidi i Blandine Kriegel, *Démocratie et Etat de droit*, poglavlje u knjizi *Les paradigmes de la démocratie* (Paris: PUF, 1994); uredio Jacques Bidet, str. 103-112.

⁷ Autor veoma argumentirano pokazuje kako globalni pojam pravna država tvori epistemologijsku zapreku koja onemogućuje uvid u raznovrsne povijesne likove pravne države i njihove *specifične problematike*: to su 1. *apsolutistička*, 2. *liberalna* i 3. *socijalna* pravna država. V. André Tosel, "L'Etat de droit. Figures et problèmes. Les avatars de la maîtrise", *Actuel Marx*, br. 5, str. 34-35.

⁸ Zaključio sam da bez djelotvornog implementiranja liberalnog instrumentarija moderne ustavne države suverena država ubrzo degenerira u puki legitimacijski pričin despotskog poretka; s druge pak strane, bez institucionalne osnovice suverene pravne države ne mogu se konstituirati razvijeniji oblici liberalne i socijalne pravne države koji su nužni za uspostavu i razvoj suvremenoga građanskog društva u Hrvatskoj. Usp. Dragutin Lalović, "Problemi konstitucije hrvatske pravne države", *Politička misao*, br. 3, 1993., str. 24-35.

2.1. Nacionalna suverenost kao ideologijski projekt

Valja se ponajprije pozabaviti političkim programom i načinom djelovanja *dominantne* hrvatske političke formacije, koja već i imenom odbija da sebe samu razumije kao jednu od stranaka hrvatskoga političkog života. Riječ je o Hrvatskoj demokratskoj zajednici, nekadašnjem masovnome političkom pokretu, čiji se programski identitet jednoznačno iskazuje u zagovaranju hrvatske suverenosti. Predstavljajući sebe od svog osnutka (1989.) središnjim, ako ne i jedinim, nositeljem takvoga političkog programa, kao općenarodni pokret s neprikrivenim hegemonijskim ambicijama, HDZ se načinom svoga političkog djelovanja, *nakon osamostaljenja* i međunarodnog priznanja hrvatske države, posve očigledno iskazao kao bitno ambivalentna politička formacija. Na programskom planu on je utjelovljeno protuslovlje, budući da ideologijski projektira i politički nameće *nacionalnu (etničku) suverenost kao različitu od državne (pravne) suverenosti*. Preciznije rečeno, bitan se totalitarni aspekt HDZ, kao političke formacije, očituje u zagovoru nacionalne suverenosti kao *konstitucijskog načela* hrvatske (despotske) države (*Nation-État*)⁹, a tek sekundarno kao *legitimacijskog načela* demokratske nacionalne države (*État-Nation*).

Takvim ideologijskim projektom HDZ gotovo onemogućuje konstituiranje Hrvatske kao suverene (pravne) države, kao demokratske zajednice. Naime, HDZ ne uspijeva uvidjeti da ne mogu postojati, istodobno i neproturječno, *dvije hrvatske demokratske zajednice*. Stoga se takav nacionalni (etnički) politički pokret, odmah nakon osamostaljenja i okončanja ratnog stanja, pokazuje *glavnom zaprekom* konstituiranja hrvatske suverene države. Uspostavljanje hrvatske države kao *demokratske političke zajednice* samom svojom logikom ukida razloge i mogućnost postojanja nekog pokreta ili stranke koji bi je samim svojim programom dovodili u pitanje. Tako je u nezavisnoj hrvatskoj državi nacionalni pokret za nezavisnost Hrvatske doživio bitnu i nužnu političku redukciju, preobrazujući se u nacionalistički pokret koji hrvatsku državu svodi na puko sredstvo ozbiljenja svoga ideologijskog projekta nacionalne suverenosti.

Ideologijskim projektom nacionalne suverenosti kao konstitucijskog načela HDZ postupno postaje *protudržavnom političkom formacijom* koja dovodi u pitanje i samu mogućnost demokratskog tvorenja općenite političke volje kao volje svih državljana hrvatske države. Primjerice, ako je temeljna značajka države kao suverenog političkog tijela u sposobnosti države da svoju političku vlast ograniči na svoj teritorij i na svoje državljane, tada izmjena hrvatskoga izbornog zakona, uoči parlamentarnih izbora u jesen 1995. godine, u načelu onemogućuje konstituiranje suverene države. Tom se izmjenom (koja je još uvijek na snazi) ustanovilo izborno pravo Hrvata (hrvatskih državljana, u etničkom smislu), državljana susjedne BiH, da biraju 12 (od ukupno 127) za-

⁹ Cf. Cobban, Alfred, *Dictatorship. Its History and Theory* (New York: Haskel House Publishersm 1971); prvotisk 1939., pogl. VI: The Development of the Totalitarian State, paragr. 2: The totalitarian conception of the State, str. 174-188.

stupnika u Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske.¹⁰ Takav heteronomni element u ustrojstvu hrvatske predstavničke vlasti posve je u logici projekta nacionalne suverenosti kao konstitucijskog načela, budući da zakonodavnu volju suoblikuju *državljeni druge suverene države*. Ali je zato protiv logike državne (pravne) suverenosti, jer onemogućuje konstituciju Hrvatske kao demokratske republike. Štoviše, budući da su tako izabrani zastupnici listom članovi HDZ, time se politička formacija zvana Hrvatska demokratska zajednica institucionalizirala kao *naddržavna politička zajednica*. Upravo je tako ustrojeni hrvatski Sabor (a ne više, u strogom smislu, Sabor Republike Hrvatske), preimenovan u Hrvatski državni Sabor (u jesen 1997.),¹¹ što on kao takav *per definitionem* više nije niti može biti – osim pod pretpostavkom da se njime anticipira buduća, teritorijalno uvećana nacionalna država (*Nation-État*) koja će u sebe uključiti i hrvatski nacionalni korpus susjedne države BiH, s odgovarajućim teritorijem.¹²

Totalitarnom rastakanju države kao javnopolitičkog prostora i njezinih regulacijskih mehanizama, protuustavnom jačanju stranačke represivne i kontrolne moći koja tendencijski prožima cijelo društvo – stoga su se, po logici stvari, morali suprotstaviti čak i državni dužnosnici, koji su obnašali najviše funkcije *zakonodavne vlasti* u državi. Premda su istodobno bili po funkciji članovi vodstva Partije, logika ih je njihovih državnih poslova navela na zagovaranje *autonomnosti parlamenta* i poštivanje demokratske procedure u Saboru u odlučivanju o stratejskim problemima hrvatske države. Politički iznudenim *državničkim* djelovanjem došli su, najprije unutar HDZ-a (na Drugom Saboru HDZ, u listopadu 1993.), u oštar *javni* sukob sa autokratskim metodama vlada-

¹⁰ Usp. Zakon o izmjenama i dopunama zakona o izborima zastupnika u Sabor Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 68 (1995.), članci 1 i 24a: “U Zastupnički dom 12 zastupnika biraju birači koji nemaju prebivalište na području Republike Hrvatske na temelju posebnih lista”. U samoj Hrvatskoj primjenjuje se mješoviti izborni model (80 mjesta na temelju stranačkih državnih lista, 32 mjesta u izbornim jedinicama po većinskom sustavu), pri čemu “pripadnici etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina imaju pravo izabrati 8 zastupnika u Zastupnički dom”, posebice “pripadnici srpske etničke zajednice ili manjine biraju 3 zastupnika u izornoj jedinici koju čini područje čitave Republike Hrvatske” (čl. 58a).

¹¹ V. Ustavni zakon o izmjenama i dopunama Ustava Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 135 (1997.), čl. 2. U tome ustavnom zakonu, usvojenome 12. prosinca 1997. godine, nalazimo i ovu znakovitu preinaku: u čl. 45. Ustava Republike Hrvatske, u rečenici “Biračko pravo, opće i jednako, imaju *svi državljani Republike Hrvatske...*”, riječi “svi državljani Republike” zamjenjuju se riječima “*svi hrvatski državljani*” (čl. 7. Ustavnog zakona; istaknuo – D.L.).

¹² U prvim parlamentarnim izborima (za Zastupnički dom), organiziranim prema takvom izbornom modelu, HDZ-ova *posebna lista (za dijasporu)* osvojila je punih 90, 02 % (odnosno svih 12 mandata). Pritom je za tu listu glasalo ukupno 97.102 hrvatskih državljana izvan Hrvatske. Službene su novine izvijestile: “Na izborima za hrvatski Sabor sudjelovalo je 82.914 hrvatskih državljana koji imaju stalno prebivalište na području BiH. Oni su svoje glasove u najvećem broju dali kandidatima HDZ-a na posebnoj listi za dijasporu. Kako je priopćeno iz Veleposlanstva Republike Hrvatske u Sarajevu, kandidati HDZ s posebne liste osvojili su 91.58 posto glasova birača iz BiH, slijedi Hrvatska stranka prava sa 2,66 posto glasova, HSP 1861 sa 1,15 posto glasova...” V. *Vjesnik*, od 7. studenoga 1995., str. 2. Kako se ne složiti s komentarom: “Davši mogućnost nekolicini članova svojega stranačkog ogranka u Bosni i Hercegovini da zasjednu u hrvatski Sabor, Hrvatska demokratska zajednica preostali je hrvatski narod u toj zemlji opet izložila nesagledivim kušnjama /.../ Nije li takav postupak neka vrsta političke ‘aneksije’ dijela teritorija i gradana susjedne i, navodno, prijateljske države?” V. M. Kasapović, “Kako se moglo dopustiti da general Mladen Markač u uniformi i naoružan, govori u predizbornoj kampanji HDZ-a na otvaranju jedne crkve?”, *Globus*, br. 256, od 3. studenoga 1995., str. 4.

nja stranačkog aparata s karizmatiskim liderom na čelu (i predsjednikom države, istodobno), izazvavši tzv. *parlamentarnu krizu*, koja je trajala od ožujka do lipnja 1994. Prisiljeni napustiti svoje državne funkcije predsjednika Sabora Republike Hrvatske (i Zastupničkog doma) i predsjednika Županijskog doma, *formirali su novu političku stranku* (Hrvatski nezavisni demokrati) koja je svoj razlog postojanja vidjela u suprotstavljanju “dvogodišnjoj pogrešnoj i kobnoj politici predsjednika Tuđmana” i “totalitarnim, autoritarnim i antidemokratskim metodama i političkim snagama koje nas vode u jednostranaštvo i jednoulje”.¹³ Premda je neposredna posljedica rasplesa te krize bilo učvršćenje autoritarnih metoda vladanja u partiji i državi, uz daljnju marginalizaciju HDZ-ove parlamentarne frakcije, ipak je nova stranka (neizbornom parlamentarizacijom) bila barem privremeno ojačala političke ambicije i kontrolne mogućnosti hrvatske opozicije.

Slučaj tzv. parlamentarne krize ovdje je samo ilustracija političkog identiteta HDZ-a; naime, pri detaljnijem se razmatranju karaktera HDZ, u dijakronijskoj dimenziji, može dovoljno jasno razabrati kako on nije uspio postati *hegemonijskom partijom*, u nekompetitivnome stranačkom sustavu. Barem od 1995. godine postaje jasno da on može biti “samo” *dominantnom strankom*, u kompetitivnome *predominant-party system* (s ograničenim i polariziranim pluralizmom).¹⁴ K tome, izborni rezultati, barem

¹³ Tako Inicijativni krug stranke Hrvatskih nezavisnih demokrata (s potpisom Stjepana Mesića i Josipa Manolića – dok su još bili čelni funkcionari Sabora), upozorava hrvatsku javnost kako je nužno ne dopustiti da u “Hrvatskoj zavlada strah i pogibeljna šutnja koja je nužna sadašnjem vodstvu HDZ da u Hrvatskoj zavede autoritarni osobni režim”. Konstatiraju da u Hrvatskoj ne funkcioniraju parlamentarni sustav i mehanizmi pravne države (u zaštiti ljudskih prava) zbog protudemokratske politike “*državne*” stranke, pri čemu “Predsjednik Republike vlada autoritarno prekorajući sadašnja svoja široka ustavna ovlaštenja”. Retoričkim pitanjima: “Tko je donio odluku o ratu u BiH, tko je tamo poslao hrvatsku vojsku, tko je i na osnovi koje odluke financirao taj rat, tko se danas bez ovlaštenja Sabora miješa u unutrašnje poslove strane države, tko nezakonito postavlja Državno sudbeno vijeće” – posve su jednoznačno upozorili na izvanredno stanje suspenzije parlamentarne demokracije i potpunu i politički pogubnu koncentraciju političke moći u rukama Predsjednika Republike. Usp. “Razlika između stranačke politike i države”, *Vjesnik*, od 29. travnja 1994., str. 2. Smion i principijelan istup dijela vodstva HDZ-a protiv prevladavajuće totalitarne politike te stranke, veoma je važna povijesna sekvencija u demokratizaciji hrvatskog političkog života. O tome i danas uvjerljivo mogu posvjedočiti tekstovi i intervjui glavnog aktera stranačkog raskola u HDZ-u, J. Manolića, posebice njegov samosvjesni odgovor na političke kvalifikacije predsjednika HDZ-a (u Tuđmanovu govoru na sjednici Kluba zastupnika HDZ-a, održanoj 7. travnja 1994.; stenogram je objavljen u listu *Nedjeljni Vjesnik*, od 10. travnja 1994., str. 6, 7), objelodanjen u listu *Nedjeljni Vjesnik*, od 17. travnja 1994., str. 4,5, u kojem je zaključio da Hrvatsku dovodi u pitanje “dosadašnja Vaša politika koja nas je dovela na rub ponora” (l.c.). Pisane tragove ove političke epizode zainteresirani čitatelj može naći u knjigama: Josip Manolić, *Javni intervjui i javni nastupi 1989.-1995.* (Zagreb, Misl, 1995; pripremio D. Hlad) i D. Hlad, *Zov divljine* (v. supra bilj. 4).

¹⁴ Usp. Sartori, Giovanni, *Parties and party systems. A framework for analysis*, vol. 1 (New-York: Cambridge University Press, 1976). Dok *dominantna* stranka, kao najjača parlamentarna stranka (s apsolutnom većinom mandata, no ne i nužno glasova biračkog tijela), sama obnaša vlast u uvjetima stranačkog pluralizma (gdje su manje stranke ne tek dopuštene, nego su i zakoniti i legitimni akteri u političkom životu, s pravom i zbiljskim mogućnostima javnog neslaganja), dotle *hegemonijska* stranka postoji samo u nekompetitivnim stranačkim i političkim sustavima. Uvažimo li Sartorijev kriterij da su “tri uzastupne apsolutne većine parlamentarnih mandata” dostatan indikator kako je riječ o tipu *predominant system*, tada se hrvatski stranački sustav još ne može smatrati takvim tipom. Naime, u dosadašnjim *dvama izborima*, u hrvatskoj drugoj republici (1992. i 1995. za Zastupnički dom, 1993. i 1997. za Županijski dom), HDZ je osvajao apsolutnu većinu

na županijskoj i lokalnoj razini, u razdoblju od jeseni 1995. do jeseni 1998., svjedoče o postupnoj preobrazbi izrazito semikompetitivnoga (1992.-95.) u kompetitivniji izborni sustav, karakterističan za liberalnodemokratske pluralističke države.¹⁵

2.2. *Predsjednik Hrvatske demokratske zajednice versus predsjednik Republike Hrvatske*

Parlamentarna je kriza bila znakovita i zato što je izravno dovela u pitanje, iz unutarnje logike funkcioniranja hrvatskog parlamentarizma, sistemsku poziciju predsjednika države. Mnogi su znalci obrazložili zašto institucionalni model tzv. polupredsjedničkog sustava, po francuskom uzoru, može biti funkcionalnim u uvjetima znatne ideološke fragmentacije političkog tijela, nepostojećega ustavnog konsenzusa te nedostatne liberalizacije građanskog društva, nesposobnoga da se primjereno pluralistički

zastupničkih mjesta u glavnome ili donjem domu Sabora (premda je dobivao najviše oko 45 posto glasova), pri čemu je distanca spram sljedeće stranke po broju zastupničkih mjesta uvijek bila iznad minimalnih 10 posto (koje zahtijeva Sartori). Tek će sljedeći izbori za legislativu, koji će se održati potkraj 1999., pokazati je li HDZ uspio stabilizirati svoju dominantnu poziciju (usp. Sartori, *op. cit.*, str. 192-201, 214-216, 231-239). Za razumijevanje sociostrukturnih i ideoloških obilježja hrvatskoga stranačkog sustava važne su studije: Nenad Zakošek, Polarizacijske strukture, obrasci političkih uvjerenja i hrvatski izbori 1990, u knjizi Ivan Grdešić i dr., *Hrvatska u izborima 90.* (Zagreb: Naprijed, 1990.), str. 131-187; Id., “Struktura i dinamika hrvatskoga stranačkog sustava”, *Revija za sociologiju*, vol. XXV, br. 1-2, 1994., str. 23-39; Id., Ideološki rascjepi i stranačke preferencije hrvatskih birača, u knjizi M. Kasapović, I. Šiber, N. Zakošek, *Birači i demokracija. Utjecaj ideoloških rascjepa na politički život* (Zagreb: “Alinea”, 1998.), str. 11-50; Mirjana Kasapović, *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske* (Zagreb: “Alinea”, 1992.); Id., *Demokratska tranzicija i političke stranke. Razvoj političkih stranaka i stranačkih sustava u Istočnoj Evropi* (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 1996.); napose pogl. IV: Hrvatska: demokratska tranzicija, političke institucije i stranke, str. 153-178).

¹⁵ Usp. Dieter Nohlen, *Izborni pravo i stranački sustav* (Zagreb: Školska knjiga, 1992.), str. 23. Hrvatski se izbori, od 1992. do 1998. mogu uvrstiti u tip semikompetitivnih izbora, u kojima se *ne dovode u pitanje odnosi vlasti*, ali posjednici vlasti ipak traže da se ona legitimira izborima. Prema Nohlenu, glavna je funkcija toga tipa izbora *stabilizacija autoritarnih režima* (“ni posve zapadnoliberalnih ni apsolutno represivnih”). Da takav tip dopušta i postojanje opozicije, u hrvatskim se prilikama pokazalo u rezultatima županijskih izbora. U tom smislu, prvi važan, ali privremen uspjeh udružene opozicije bila je izborna pobjeda koalicije opozicijskih stranaka u gradu Zagrebu 1995. godine (v. *infra* bilj. 17). O postupnoj i znakovitoj, premda još ne i odlučnoj promjeni odnosa političkih snaga, svjedoče posljednji naknadni županijski izbori: najprije u Primorsko-goranskoj županiji, održani 30. studenoga 1997; u 40-članoj Županijskoj skupštini, dominantna koalicija “Obitelji”, sa socijaldemokratskom strankom na čelu, osvojila je 29, dok je koalicija “Hrvatski odgovor”, s HDZ-om na čelu, osvojila samo 8 mandata. *V.* “‘Obitelji’ 29, ‘Hrvatskom odgovoru’ 8 i IDS-u 3 vijećnička mjesta”, *Novi list*, od 2. prosinca 1997., str. 3. No, dok je u toj županiji izborni poraz HDZ-a bio očekivan (premda se ipak nije predviđao njegov debakl), mnogo je signifikantniji izborni poraz vladajuće stranke u Dubrovačko-neretvanskoj županiji – na izborima održanim 11. listopada 1998., udružena je opozicija osvojila 25, a HDZ tek 13 mjesta u Županijskoj skupštini (od 40; dva su pripala Nezavisnoj listi N. Barača). Pritom je odlučan trend pada HDZ-a (u prethodnom je sazivu imao 20 mjesta), kao i uspon Socijaldemokratske partije kao lidera opozicijskog okupljanja (u novom je sazivu dobila 10, dok je u starome imala tek 4 mjesta u skupštini). *V.* “Izbori u Dubrovačko-neretvanskoj županiji. Oporba porazila HDZ, SDP-u župan, Baraču dva mjesta”, *Jutarnji list*, od 13. listopada 1988., str. 5.

izrazi posredstvom čistoga parlamentarnog sustava.¹⁶ I Hrvatska je u svoj ustavnopolitički sustav preuzela instituciju državnog poglavara koji predstavlja najmoćniji organ političke vlasti i središnju ličnost cijelog poretka. Tako je i u Hrvatskoj predsjednik Republike zamišljen kao temeljna institucija suverene pravne države; on je općim i neposrednim izborima legitimirani demokratski arbitar i ustavni čuvar političke stabilnosti poretka. Upravo se u toj središnjoj instituciji stoga najočitije i najintenzivnije trajno prelama zbiljska tenzija hrvatske druge republike: tek ukoliko predsjednik dosljedno djeluje kao državni, javni i nadstranački, poglavar svih građana, kao *prvi građanin Republike Hrvatske*, tek utoliko on bitno suoblikuje Hrvatsku kao nacionalnu državu demokratskog tipa (suverenu *État-Nation*). Djeluje li pak pretežno ili ponajprije kao *samodržac*, kao karizmatički vođa općenacionalnog pokreta (svih “hrvatskih državljana”), štoviše kao *providencijalna osoba nacionalnog spasa*, tada je na djelu nacionalna država despotskog tipa (totalitarna *Nation-État*). I u Hrvatskoj se pokazalo da je predsjednik mogao samo privremeno, u početnom izvanrednom stanju, djelotvorno politički funkcionirati i kao najviši dužnosnik vrhovne vlasti ratom i pobunom ugrožene republike (o čemu svjedoči obrazovanje i djelovanje višestranačke *vlade demokratskog jedinstva*, u najkritičnijem razdoblju od listopada 1991. do lipnja 1992.), i kao lider masovnoga nacionalnog pokreta kojemu je država tek sredstvo za provedbu “općih” (točnije, “općenacionalnih”) političkih ciljeva.

I izabrani je hrvatski predsjednik, razumije se, svečano prisegnuo da će obnašati dužnost (jedino legitimnu i ustavnu) predsjednika svih državljana Republike Hrvatske. Njegovo djelovanje, međutim, pokazuje kako on sveudilj pretendira na neustavnu i nadustavnu ulogu “predsjednika svih Hrvata” (u etničkome i povijesnom smislu). Ta se pretenzija bjelodano očitovala već u prvim poratnim izborima (nakon vojnog slamanja oružane pobune hrvatskih Srba, u kolovozu 1995.), kad je odbio prihvatiti rezultate izbora za Skupštinu grada Zagreba, na kojima je pobijedila udružena opozicija. Kršeći elementarna pravila demokratske procedure, predsjednik je HDZ-a odbio djelovati kao predsjednik Republike, kao čuvar ustava i stabilnosti poretka. Time je izazvao *zagrebačku krizu*, koja je zahvaljujući njegovu autoritarnom ponašanju potrajala od listopada 1995. do svibnja 1997. (a da ni do danas nije demokratski riješena).¹⁷ Stoga ta povijes-

¹⁶ Usp. Deren-Antoljak, Štefica, “Položaj predsjednika Republike u političkom sustavu Pete Republike u Francuskoj”, *Politička misao*, vol. XXVIII, br. 1, 1991., str. 57-74; Arsen Bačić, “Konstitucionalizam i podjela vlasti u ‘reaktivnim’ ustavima postkomunističkog razdoblja”, *Politička misao*, vol. XXIX, br. 1, 1992., str. 42-55; Id., “Izborni zakoni i polupredsjednički sistem”, *Politička misao*, vol. XXIX, br. 2, 1992., str. 39-47; Id., “‘Republikanska’ monarhija i ustavni inženjering s kraja stoljeća”, *Politička misao*, vol. XXXIV, br. 1, 1997., str. 30-46; Smiljko Sokol, “Predsjednički sustav i parlamentarizam”, *Politička misao*, vol. XXIX, br. 3, 1992., str. 4-17; M. Kasapović, “Parlamentarizam i prezidencijalizam u Istočnoj Europi”, *Politička misao*, vol. XXXIV, br. 1, 1997., str. 5-20; Ivan Padjen, “Uredbe iz nužde hrvatskog predsjednika: mjerodavnost francuskog javnog prava”, *Politička misao*, vol. XXXIII, br. 1, 1996., str. 149-165; N. Bulat, (Polu)predsjednički sustav i predsjednički izbori, pogl. u knjizi Srđan Vrcan i drugi, *Pohod na birače. Izbori u Hrvatskoj 1990.-1993.* (Split: Puls, 1995.), str. 295-316.

¹⁷ Lokalni izbori za Skupštinu grada Zagreba, od 28. listopada 1995., održani su prema mješovitom izbornom modelu; od 50 vijećnika, 33 su birana prema razmjernom sustavu (stranačke liste), a 17 po većinskome u uninominalnim izbornim jedinicama. Budući da je udružena opozicija nastupila zajednički u izbornim jedinicama, dobila je ukupno 31 vijećničko mjesto, dok je HDZ dobio 17 mandata (kojima valja pridružiti i 2 mandata satelitske desne Hrvatske stranke prava). Na temelju postizborne koalicije sedam

na epizoda najzornije pokazuje i najrazornije prokazuje temeljno protuslovlje Predsjednika države koji ne razlikuje opće dobro *republike* od partikularnih interesa pojedinačno izborna najjače hrvatske političke *grupacije*.

Da svoju “demokratsku zajednicu” (HDZ) pretpostavlja hrvatskoj republici kao demokratskoj političkoj zajednici, najočitije se pokazalo u političkim tumačenjima *zagreb-*

opozicijskih stranaka (dvije najjače: Hrvatska socijalno-liberalna stranka, sa 10 mandata, i Socijaldemokratska partija Hrvatske, sa 9 mandata), predloženi su Goran Granić (HSL) za gradonačelnika, a Zdravko Tomac (SDPH) za predsjednika Gradske skupštine (*Vjesnik*, od 15.11.1995., str. 6). Konstituirajuća sjednica Gradske skupštine, 2.12.1995., na kojoj su bili nazočni samo vijećnici opozicijskih stranaka, jednoglasno je izglasala dogovorene prijedloge. Obrazlažući svoje nesudjelovanje, na konferenciji za tisak, stranački su funkcionari HDZ-a ušli u otvoren politički sukob s opozicijom, ustvrđujući da “HDZ ne može prihvatiti ljude koji su pisali program destabilizacije Sabora” (riječ I. Pašalića o kandidatu HSL-a za gradonačelnika, dr. Goranu Graniću, potpredsjedniku Sabora u ranijem mandatu; prema *Večernjem listu*, od 3.12.1995., str. 4). Predsjednik HSL-a D. Budiša istoga je dana uzvratio da je takvo stajalište HDZ-a “uvod u politički kaos i ustavnu krizu”, “korak k uspostavi diktature i pokušaj suzbijanja demokracije u Hrvatskoj” (ibid.). Tako je, dakle, započela tzv. *zagrebačka kriza*. Međutim, budući da su vijećnici HDZ-a (i HSP-a) opstruirali sjednicu, nije bio zadovoljen formalni uvjet za konstituiranje skupštine koji utvrđuje, u Privremenom poslovniku o radu Gradske skupštine, da je nužna nazočnost najmanje dvije trećine (33 od ukupno 50) vijećnika. Stoga je Vlada poništila konstituirajuću sjednicu, a Ustavni je sud potvrdio njezinu odluku. Konstituirajuća sjednica održana je tek 2.1.1996. u punom sastavu; na njoj je opozicija ponovno izglasala svoje prijašnje kandidate. Premda su rezultati glasanja bili posve neupitni u proceduralnom smislu, HDZ ih je odbio prihvatiti koristeći zakonsku odredbu da predsjednik Republike Hrvatske mora potvrditi izabranog gradonačelnika. Sve ličnosti koje je opozicija bila izabrala za gradonačelnike, u periodu od siječnja do travnja 1996., HDZ-ov je predsjednik i državni poglavar odbio potvrditi, bez ikakva obrazloženja. Svi liberalni političari, od dr. G. Granića, preko J. Radoša i I. Škrabala, do D. Budiše (koji je obnašao funkciju potpredsjednika Sabora!), proglašeni su nepodobnima za zagrebačkog gradonačelnika. Štoviše, HDZ-ov je predsjednik države imenovao Marinu Matulović-Dropulić, 11.3.1996. za zagrebačku HDZ-ovu gradonačelnicu. No, opozicijska je većina u Gradskoj skupštini odbila prihvatiti takav diktat, izglasavši nepovjerenje imenovanoj gradonačelnici i izabravši svoga trećeg gradonačelnika I. Škrabala (na sjednici od 7.3.1996.); unatoč tome, imenovana je preuzela dužnost, samo na temelju odluke Predsjednika države. Budući da joj većina Skupštine ponovno izglasava nepovjerenje, HDZ-ova se Vlada odlučuje, 1.5.1996., raspustiti Gradsku skupštinu Zagreba i imenovati povjerenika Vlade u Zagrebu, Stjepana Brolića (dotadašnjeg potpredsjednika Gradske skupštine i predsjednika kluba HDZ-a u raspuštenoj skupštini). Ocjenjujući da se takva odluka Vlade protiv “zakonima i Ustavu Republike Hrvatske i automatski znači poništavanje izbornih rezultata, ukidanje višestranačja, te ugrožavanje temeljnih prava građana”, predsjednik raspuštene Skupštine grada Zagreba, socijaldemokrat Zdravko Tomac, odgovorio je ustavnom tužbom, sa zahtjevom da “Ustavni sud poništi Odluku o raspuštanju gradske skupštine grada Zagreba od 30. travnja” (prema *Vjesniku*, od 8.5.1996., str. 5). Ustavni sud, 10.5.1996., većinom je glasova (uz suprotno izdvojeno mišljenje notornoga M. Vukovića) usvojio ustavnu tužbu i ukinuo Odluku Vlade Republike Hrvatske, s obrazloženjem da su takvim “aktima Vlade povrijeđene temeljne odredbe Ustava Republike Hrvatske iz članka 1. stavak 2. i članka 5. stavak 2., odredbe članka članka 19. stavak 1. Ustava te jamstvo iz Glave VI. Ustava – Ustrojstvo lokalne (mjesne) samouprave i uprave iz članka 128”. (Cijela Odluka Ustavnog suda RH broj: U-III-260/96. od 10. svibnja 1996., objavljena je u riječkome *Novom listu*, od 12.5.1996., str. 2 i 3, te u *Vjesniku*, od 13.5.1996., str. 10). Skupština je ponovno započela radom, ali posve nemoćna da dovede u pitanje postavljenu gradonačelnicu. Nećemo dalje pratiti tok zagrebačke krize; umjesto demokratskoga raspleta, u skladu s izbornom voljom građana, uspostavljeno je trajno izvanredno stanje protektorata HDZ-a nad glavnim gradom, koje će potrajati do novih lokalnih izbora 13. travnja 1997. V. osobno svjedočenje (s obiljem dokumentacije) Z. Tomca u knjizi: *Zagrebačka kriza* (Zagreb: Promocija, 1997) i preciznu politologijsku analizu M. Kasapović u studiji: *Zagrebačka politička kriza 1995.-1997.: Sukob demokratskih i autoritarnih vrijednosti* (poglavlje u knjizi M. Kasapović, I. Šiber, N. Zakošek, *Birači i demokracija*, nav. izd., str. 95-147).

bačke krize što ih je predsjednik HDZ-a tada iznosio. Tako je na Glavnom odboru HDZ-a, u jeku krize, u veljači 1996., politički nastup udružene opozicije ocijenio kao “inscenirane napade na HDZ”, te ustvrdio da “svi se udružuju protiv HDZ-a, od ljevice do desnice”. Zapitavši se ipak gdje je korijen takvoga “nemogućeg udruživanja ‘fašista i komunista’ samo da bi se srušio HDZ”, već je u formulaciji samog pitanja iskazao potpuno nerazumijevanje problema. Na riječima nudeći “suradnju svim strankama koje su za... demokratsku i suverenu Hrvatsku”, a čudeći se da takav poziv ne nailazi ni na kakav odaziv, on je cjelokupnu političku opoziciju, dakle koaliciju hrvatskih parlamentarnih stranaka, proglasio unutarnjim “neprijateljima” (“ostaci starog jugo-pokreta”) koji djeluje u dosluhu s vanjskima (postoje “međunarodni krugovi koji su bili protiv Hrvatske”).¹⁸

Totalitarne značajke politike predsjednika HDZ-a možda nikad nisu tako jasno objašnjene kao u Priopćenju Predsjedništva HDZ-a, od 30. ožujka 1996., u kojem vodstvo te stranke objašnjava hrvatskoj javnosti “bit problema oko konstituiranja zagrebačke skupštine”. Da nijedna opozicijska stranka ne pristaje na “suradnju” u kojoj bi vladajuća stranka ostala na vlasti, nego da kao udruga žele preuzeti političku odgovornost u glavnom gradu i tako razbiti monopol vladajuće stranke, vodstvo HDZ-a prepoznaje kao nečuvenu urotničku akciju (“Tako se to snuje”). Vodstvo HDZ-a čak tvrdi kako udruga “lažno tvrdi da govori u ime većine zagrebačkih građana”, iznoseći svoju istinu da je “HDZ većinska stranka u samom Zagrebu”. Odbijajući prihvatiti rezultate izbora prema kojima HDZ prelazi na razini Zagreba u opozicijski status, vodstvo te stranke optužuje opoziciju da želi doći na vlast! Kao da udružena opozicija nije već dobila izbore! Elementarnu ambiciju opozicije u demokratskoj državi da na tome ne stane nego da zatim, ako je sposobna, smijeni HDZ “najprije u glavnom gradu, a potom u roku od dvije do tri godine zajedno s Predsjednikom i u cijeloj Hrvatskoj!”, vodstvo HDZ-a javno prokazuje kao “primjer licemjerne koalicije kakva se ne susreće u demokratskom svijetu”.¹⁹

Takav ideologijski diskurs zgoljne mržnje protiv demokratskih protivnika – jer u udruženoj opoziciji nije, razumije se, bilo nikakvih ni “komunista” ni “fašista” – kakav se doista “ne susreće u demokratskom svijetu”, posve je razgolitio totalitarne značajke HDZ-a i njegova lidera. Politička stranka koja se usuđuje nelegitimno, dakle silom, zadržati vlast protiv izričite volje elektorata *privatizira* hrvatsku državu kao svoj posjed. Slijedeći svoga samovoljnog i hirovitog “oca-utemeljitelja”, HDZ se u zagrebačkoj krizi pokazao spremnim narušiti čak i osnovna demokratska pravila pluralističkoga političkog procesa. Poprimajući obilježja pukog “okupljanja za vlast”, HDZ je započeo

¹⁸ V. izvještaj s prve sjednice Glavnog odbora Hrvatske demokratske zajednice, održane 24. i 25. veljače 1996., pod naslovom “HDZ osigurao budućnost hrvatske države”, *Nedjeljni Vjesnik*, od 25. veljače 96., str. 3-5. Denuncirajući opozicijsku udrugu, kao nekvalitetnu političku koaliciju, predsjednik je HDZ-a, manicom rasnog autoritarnog političara, sveo Hrvatsku na životinjsku farmu: “Njihova udruga je isto kao kad seljak kaže da ima 60 komada živine, pa se ne zna o kakvoj se živini radi. Jedan pravi rasni konj vrijedi više od čitavog jata” (ibid.).

¹⁹ V. “Priopćenje Predsjedništva Hrvatske demokratske zajednice. Oporba se služi demagoškim smicalicama”, *Vjesnik*, od 30. ožujka 1996., str. 4, 5.

svoj poratni put bez povratka. Otada postaje nedvojbeno jasno od koga prijeti glavna opasnost za konstituiranje Hrvatske kao demokratske i ustavne države.

2.3. Jedna Hrvatska demokratska zajednica u dvjema državama

Politika HDZ-a prema BiH zaslužuje zasebnu studiju. Na taj se problemski sklop i ovdje moram ipak osvrnuti, jer se upravo u njemu na drastičan način očituje raskorak između ideologijskog projekta nacionalne suverenosti i pravno-političkog programa suverenosti hrvatske države. Kao što je poznato, HDZ ne djeluje striktno u okvirima hrvatske države (prije svega, podvrgavajući se izbornoj volji državljana Republike Hrvatske), nego i na prostoru susjedne države Bosne i Hercegovine. Štoviše, tamo se nametnuo kao hegemonijska politička formacija koja obuhvaća, u načelu, cijeli hrvatski nacionalni (etnički) korpus u toj državi. Pritom HDZ BiH nije zamišljen i ustrojen kao samostalna stranka, koja djeluje u tamošnjim državnim okvirima na promicanju posebnih interesa svojih članova (kao državljana BiH), nego je puka filijala nacionalnog pokreta bez ikakve programske, organizacijske i personalne autonomije. Odbijajući da se konstituiraju kao *unutardržavna* politička stranka, i u Hrvatskoj i u Bosni, jer bi time dokinuo samog sebe kao nacionalni pokret, HDZ je doveo u pitanje i samo egzistenciju dijela državljana hrvatske države (srpske narodnosti) i dijela državljana BiH (hrvatske narodnosti).

U odnosu spram BiH bile su u politici HDZ-a i njegova predsjednika uvijek nazočne dvije, međusobno suprotstavljene, opcije.²⁰ Prva, *nacionalna (državna)* opcija principijelno je za BiH kao cjelovitu susjednu državu, u njezinim postojećim granicama; ona shvaća i prihvaća da je tamošnji segment hrvatskoga nacionalnog (etničkog) korpusa integralni dio te države. Druga, *nacionalistička* opcija protiv je BiH kao cjelovite države, čak i po cijenu rata s njome. Ona zagovara “hrvatsko-srpsku nagodbu”, diobom BiH kao umjetne, “nenacionalne države”, kao “Jugoslavije u malome”, i u punom je imperijalističkom dosluhu sa srpskim komadanjem susjedne države.

Prva je opcija prevladavala u politici HDZ-a u razdoblju 1990.-92., tijekom razdoblja osamostaljenja od bivše države i obrambenog rata protiv agresije. Njezin je vrhunac podrška Hrvatima u BiH da se izjasne za “suverenu i neovisnu Bosnu i Hercegovinu”, na referendumu održanome 29. veljače i 1. ožujka 1992. Republika Hrvatska pridružila se međunarodnom priznanju državne neovisnosti BiH, kao države u kojoj će svim njezinim narodima (etnosima) biti zajamčena sva demokratska i nacionalna prava. U agresiji protiv BiH koja je potom uslijedila, i HDZ je bio među glavnim organizatorima obrambenih snaga susjedne države.

²⁰ O temeljnim dvojabama i intelektualnom dometu hrvatske službene politike prema BiH općenito, i bošnjačkoj naciji napose, paradigmatično svjedoče brojni politički tekstovi Ivana Aralice (koji je danas potpredsjednik HDZ-a i potpredsjednik Županijskog doma hrvatskog Sabora) o toj temi, objavljeni u novinama i pretiskani u knjigama (u razdoblju 1991.-94.), a koje je on sabrao u tematskoj knjizi *Što sam rekao o Bosni* (Zagreb: P.I.P. Pavičić, 1995.). Lucidnu kritiku njegovih stajališta i nacionalističke politike HDZ-a prema BiH možemo naći u političkim ogledima D. Hlada (v. *supra*, bilj. 4), posebice pogl. 9-11, str. 89-112.

Ideologijski projekt nacionalne suverenosti prevladao je, međutim, formiranjem “Hrvatske republike Herceg-Bosne”, 28. kolovoza 1992. Bila je to “država u državi”, sa svojim teritorijem, vlašću, vojskom. Istovremeno formalno uvijek priznavajući “suverenost i neovisnost BiH”, u hrvatskoj je politici tako prevladala nacionalistička opcija. Polazeći od shvaćanja da se BiH kao samostalna država može održati samo kao *konfederacija (savez triju nacionalnih republika)*,²¹ HDZ se opredijelio za unutarnje cijepanje BiH, po analogiji s prethodno obrazovanom “Republikom srpskom”. Takvo opredjeljenje posve je preobrazilo dotadašnji obrambeni rat za obranu Hrvatske i BiH u aneksionističku intervenciju dviju hrvatskih republika protiv BiH.²²

Katastrofalni učinci takve nacionalističke politike dobro su poznati. Samoproglašena hrvatska republika u BiH pokazala se posve nesposobnom zaštititi interese hrvatskog naroda u susjednoj državi. Ali je zato Republika Hrvatska postala talac takve politike teritorijalnog objedinjavanja hrvatskoga nacionalnog korpusa u “veću” hrvatsku državu.²³ Postalo je očigledno da se bez konstituiranja BiH kao suverene države dovodi u pitanje, štoviše onemogućuje, proces konstituiranja hrvatske države kao suverene države koja je sposobna svoju vlast “ograničiti na puk koji stanuje unutar njezina teritorija”.²⁴

²¹ Samo jedan primjer, među mnogima. Službenu hrvatsku politiku prema BiH, Predsjednik Republike Hrvatske ovako je objašnjavao u intervjuu francuskom listu *Liberation*, od 22. srpnja 1993. Prema njemu, “jedina šansa” da BiH preživi kao “jedinstvena država” jest “konfederalizacija Bosne”; BiH može funkcionirati kao “zajednica triju naroda” ako se u njoj nađe zadovoljavajuće rješenje za sve. U protivnom, formirat će se “tri odvojene države, koje bi se poslije priključile svojim “majkama-državama”. Citati su prema dopisu M. Galića iz Pariza “BiH – konfederacija”, *Večernji list*, od 23. srpnja 1993., str. 3.

²² Upravo je takva neodgovorna politika motivirala poglavara Katoličke crkve, papu Ivana Pavla II. da u susretu s Predsjednikom Republike Hrvatske, tijekom njegova prvog pohoda Hrvatskoj, izgovori veoma precizno i važno upozorenje, obraćajući se upravo najodgovornijem za takvu politiku. Ističući najprije da je hrvatski narod tijekom stoljeća imao stalnu podršku “od Rima, potičući ga na miran suživot sa susjednim narodima. Kako sami dobro znate, Hrvati su već s papom Agatonom sklopili jednu vrstu saveza *obvezavši se da će mirno živjeti sa susjednim narodima*. U tom istom smislu obraćam se Vama, gospodine predsjedniče...” *V. Slobodna Dalmacija*, od 12. 9. 1994., str. 6 (istaknuo – D.L.). Riječ je o povijesnome pisanom ugovoru, sklopljenom 680. godine, kojim su se Hrvati, kako navodi Konstantin VII. Porfirogenet, “Svetom Petru apostolu, tvrdom stalnom vjerom zavjerali da neće nikada u tuđe zemlje oružani provaljivati...” *V. Ive Livljanić, Odnosi Svete Stolice i Hrvatske (1)*, *Vjesnik*, od 4. rujna 1994., str. 12.

²³ U jeku hrvatsko-bošnjačkog rata u BiH, Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske, na sjednici od 7. rujna 1993., u osnovi je podržao tadašnju vanjsku politiku Vlade Republike Hrvatske. Premda su u raspravi bile obrazložene ocjene kako je proglašenje Hrvatske Republike Herceg-Bosne bio “prvi korak k podjeli Bosne i Hercegovine”, većinom glasova prihvaćen je zaključak da je “uspostava Hrvatske Republike Herceg-Bosne... politički čin koji jest jedan od oblika za ostvarivanje suverenih prava hrvatskog naroda, kao jednog od tri konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine”. K tome, Zastupnički dom “izražava zabrinutost zbog razvoja situacije u Bosni i Hercegovini” i “osuđuje agresiju Srba i Muslimana na hrvatsko pučanstvo i njegove prostore u Bosni i Hercegovini”. Usp. “Prihvaćen amandman oporbe o Herceg-Bosni i Hrvatima u BiH”, *Vjesnik*, od 8. rujna 1993., str. 1-3.

²⁴ Funkcija je suverenosti u međunarodnim odnosima odlučujuća: “Pripisujući državi suverenitet mora se priznati formalnu jednakost svim državama, te se time uvodi racionalni princip u anarhični sistem država. Državni suverenitet kao polemički pojam u međunarodnoj politici odbacuje zahtjeve za suverenom rasu i klasa nad građanima druge države, pa time državnu vlast ograničuje na puk koji stanuje unutar određenog

Bila je nužna vojna i politička intervencija međunarodne zajednice – nakon golemih ljudskih i materijalnih gubitaka u ratu s armijom BiH – da se hrvatska politika vrati na principijelnu poziciju. Washingtonskim (ožujak 1994.) i Daytonskim sporazumom (prosinac 1995.)²⁵ HDZ u objema državama i njegov politički lider bili su “prisiljeni na slobodu”, na podvrgavanje pravilima i standardima međunarodnog prava – u objema državama. Rat protiv BiH najzad je zaustavljen i međunarodna je zajednica uvela, na temelju mirovnih sporazuma, trajan i izravan protektorat nad BiH, ali i posredan i privremen i nad samom Hrvatskom.

3. Osnovni zaključak: autoritarna država s jakim totalitarnim značajkama

Ova analiza pokazuje da je HDZ glavno izvorište koje generira totalitarne tendencije u današnjoj hrvatskoj državi. No, nije riječ o dominantnim značajkama hrvatskoga političkog i socijalnog poretka, budući da HDZ ipak nije dovoljno ideologijski i politički moćan da oblikuje hrvatsku državu i društvo po svome obličju. Po mom sudu, poratna Hrvatska nije postala totalitarnom zajednicom, nego autoritarnom državom s jakim i izrazitim totalitarnim značajkama, ali i sve izraženijim demokratskim i liberalnim potencijalom.

Mirovni sporazumi o BiH označili su kraj ideologijskog projekta nacionalne suverenosti na vanjskopolitičkom planu. Sustavnim i odlučnim pritiskom međunarodne zajednice, diplomatskim i vojnim, hrvatska se službena politika usmjerava na ozbiljenje pravopolitičkog programa konstitucije državne suverenosti. U tom je smislu najrječitiji zajednički stav OEES-a, Vijeća Europe, Sjedinjenih Država i Europske unije o izbornom procesu u Hrvatskoj. U dokumentu tih institucija međunarodne zajednice veoma je precizno ocijenjeno: prvo, da je davanje hrvatskog državljanstva i prava glasa etničkim Hrvatima u BiH te rezerviranje posebnih zastupnika u parlamentu, koje biraju glasači izvan zemlje, suprotno smislu predstavničke demokracije; drugo, da je “nametanjem političkih i administrativnih zapreka hrvatska vlast *de facto* ukinula i uskratila državljanstvo, a time i pravo sudjelovanja na izborima 1995. i 1997. godine populaciji od 300.000 dugogodišnjih hrvatskih stanovnika biračke dobi, među koje, prije

teritorija. Pojam državnog suvereniteta tako je u osnovi anti-imperijalistički.” V. Franz L. Neumann (v. *supra*, bilj. 4), str. 110.

²⁵ Riječ je, najprije, o dokumentima: Sporazum o federaciji Hrvata i Muslimana u BiH (s Nacrtom ustava Federacije BiH) i Okvirni sporazum o uspostavi konfederacije između Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske; ti su sporazumi sklopljeni u Washingtonu 18. ožujka 1994. Zatim, riječ je o dokumentu: Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini koji je svečano potpisan u Parizu, 14. prosinca 1995. (ali je prethodno bio utanačen u Daytonu, u SAD, tijekom studenoga, zaslugom američkih dužnosnika) između Republike BiH, Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije. “Daytonski” mirovni sporazum sadrži, u Aneksu IV., i tekst Ustava BiH kojim je “utemeljen vjerojatno najsloženiji oblik državnog uređenja koji je do danas poznat u svijetu” Usp. Smiljko Sokol, Branko Smerdel, *Ustavno pravo* (Zagreb: Informator, 1988.), str. 296-299.

svega, spadaju etnički Srbi koji borave u SRJ ili BiH”.²⁶ Nametanjem takvih demokratskih pravnih standarda HDZ će morati postati političkom strankom, koja djeluje unutar hrvatske države u demokratskom političkom procesu.

Krah ideologijskog projekta nacionalne suverenosti, na unutarnjem planu, očituje se u nesposobnosti HDZ-a da hrvatsku državu konstituirao kao racionalan instrumentarij koji je nužan preduvjet razvoja modernoga građanskog društva u Hrvatskoj. U hrvatskim je uvjetima totalitarni projekt doista uspio oblikovati neku vrst feudalno-staleškog poretka, čije se značajke mogu uočiti u zloćudnom amalgamu političke moći i ekonomijskog gospodarstva, militarizaciji socijalnog polja i mitologizaciji “ideologijskog sektora”, stacionome gospodarstvu (“stabilna kuna”) umjesto dinamične tržišne privrede, bespravljnu Behemothu umjesto vladavine prava. Ali upravo uspjeh tog projekta jamči njegovu propast. Nastojeći sistemski zamijeniti državu u regulaciji društvenog života, HDZ je zapao u trajnu i duboku krizu. Politički skandali, međusobni obračuni i financijske afere koje ga potresaju svjedoče da HDZ danas nije u stanju upravljati hrvatskim društvom, niti riješiti ijedan temeljni razvojni i socijalni problem Hrvatske.

Hrvatska druga republika preživjela je nalet ideologijskog projekta nacionalne suverenosti. Valja imati na umu da taj projekt nije bio svojstven samo HDZ-u, nego je bitno određivao i profil svih glavnih hrvatskih političkih stranaka, barem do 1994./95. Iskušenja opozicijskog djelovanja kao djelovanja koje štiti opće interese države od partikularnih interesa i uzurpacija stranke na vlasti, dosad su, čini se, najzad naučile relevantne opozicijske stranke da zajednički djeluju kao demokratsko “okupljanje za obranu republike” (i institucije Predsjednika Republike Hrvatske) od populističkog “okupljanja za vlast” u službi autoritarnog modela vladanja predsjednika HDZ-a.

Može se stoga zaključno napomenuti da će predstojeći izbori za glavni dom Sabora nedvojbeno ojačati parlamentarnu sastavnicu hrvatskoga polu-predsjedničkog sustava. Naime, ako se doista primijeni “čisti” razmjerni sustav, može se sa sigurnošću predvidjeti da će ti izbori označiti definitivni neuspjeh ustanovljavanja stranačkog sustava s dominantnom strankom. Nužno će uslijediti formiranje *prve* koalicijske višestranačke vlade druge republike, s jakom i kontrolno sposobnom opozicijom. U tim će se uvjetima HDZ morati preobraziti u jednu od političkih stranaka političkog procesa u nas – bilo tako što će biti u nekoj vladajućoj stranačkoj koaliciji (s jednakopravnim političkim partnerima), bilo pak tako što će biti u parlamentarnoj opoziciji. Hoće li Hrvatska demokratska zajednica tako uspjeti postati strankom poglavito, zasad, ovisi o osviještenosti njezina lidera da mu se u dvogodišnjoj “kohabitaciji” s politički relevantnim Saborom i jakom koalicijskom vladom najzad, na kraju njegova drugoga mandata, pruža mogućnost da zbiljski postane predsjednikom svih građana suverene (pravne) hrvatske države kao hrvatske demokratske zajednice.

²⁶ Dokument je sastavila radna skupina predstavnika Misije OESS-a i Vijeća Europe, a naknadno su ga poduprle EU i SAD. U dokumentu se preporučuje da treba izmijeniti izborni zakon u “smislu ukidanja posebnih mandata, rezerviranih za glasače izvan zemlje”. Od hrvatske se vlasti zatim traži da se “pobrine da svakom pojedincu s pravom na državljanstvo to državljanstvo bude potvrđeno u najkraćem mogućem roku, kako bi mu se omogućilo glasovanje na sljedećim izborima”. Usp. “Od Hrvatske se traži promjena Zakona o državljanstvu i ukidanje liste za dijasporu”, *Jutarnji list*, od 22. listopada 1998., str. 5.

Dragutin Lalović

ON TOTALITARIAN FEATURES OF CROATIAN STATE (1990-1999)

Summary

Three sets of problems are set forth in detail. These sets outline the most significant totalitarian features of today's Croatian political and social life. The first set is the ideological project of national sovereignty, defined by the platform of the Croatian Democratic Union (HDZ). The second set relates to the systemic position of the HDZ's president as head of state. The third deals with the HDZ's policy towards the neighbouring state of Bosnia and Herzegovina.

This analysis shows that the central problem of Croatian political circumstances lies in the inability of HDZ to structure the public and political space as a state, and social field as a civil society. Thus, HDZ generates totalitarian tendencies in today's Croatian state. However, these are not the dominant features of Croatian political and social regime, since HDZ is not ideologically and politically powerful enough to shape the Croatian state and society on its own. The second Croatian republic has not become a totalitarian community, but an authoritarian state with marked totalitarian features, but also with an increasingly more pronounced democratic and liberal potential.